

A nő, ha muszlim

Dobrovits
Mihály

Amikor megkaptam a szerkesztőség felkérését, hogy írjak a *Credo* soron következő számába az iszlám világban szokásos női szerepekről, örömmel mondtam igent, miközben még gondolkodnom kellett azon, miképp mutathatnám be a művelt, de e téren tán kevésbé tanult magyar olvasónak ezt a belülről nézve hihetetlenül összetett világot. Nem akartam a szokásos közhelyeket ismételni, s nem akartam azok szokásos, ámde megint csak közhelyes cáfolatait sem ismételtetni. Úgy véltem, akkor tehetek a legjobban eleget e felkérésnek, ha megpróbálom az írott vallási hagyomány és a mai élet összehasonlításán keresztül bemutatni ezt a világot.

Civilizációs mozaik

A hatvanas évek európai filmművészetében különösen népszerűek voltak az epizódfilmek. Azok az alkotások, amelyek több, egymástól független történeten, több rendező és eltérő színészgárda közreműködésével kívántak bemutatni egy világot. E filmek közül az egyik legemlékezetesebb éppen az olasz nők korabeli helyzetét igyekezett ábrázolni.

Ami a mai iszlám világot illeti, a helyzet hasonló. A kazányi olajmérnök, illetve teherautósofőr, a török vagy egyiptomi vadászpilóta, a szenegáli *griot*, illetve a maldív-szigeteki szállodaigazgató, netán a francia filmszínész (Karim Allaoui) vagy a válogatott labdarúgó (Zinedine Zidane) ugyanannak a vallási közösségnek a tagjai, de mindennapi életük, ha úgy tetszik, civilizációjuk eltérő.

Ezek az eltérések nem csak a távolság következményei. Az első női kormányfő, aki hivatali ideje alatt gyermeknek adott életet, Benazir Bhutto, a térképről nézve ugyanazon államterületen él, mint Malala, az a pastu diáklány, akit a csodával határos módon sikerült visszahozni az életbe az után a gyilkossági kísérlet után, amelyet az iszlám hagyományokra hivatkozó tettesek azért követtek el, hogy példát statuáljanak az iskolába járnivaló lányok számára. (A nyakatekert megfogalmazás oka, hogy az úgynevezett Északnyugati Határvidék, ahonnan Malala származik, csak a határellenőrzés, illetve a külső kapcsolatok szintjén áll Pakisztán ellenőrzése alatt, egyébként hivatalosan önálló entitás.) A földrajzi távolságot tehát jelentősen meghaladja a civilizációs szakadék. Azonban, ha vallásukról kérdeznők őket, mindketten büszkén vallanak meg Mohamed próféta tanításába vetett hitüket.

Mit mond a Könyv?

A könyv (*kitáb*, arab: 'ami leíratott') valamennyi egyistenhívő, ábrahámi vallás alapja. A zsidó Biblia, a keresztény Szentírás, illetve a Korán (*Kur'án* 'a felolvasandó') mind Isten és az ember kapcsolatának alapvető bizonyítékai. A lényeges különbség abban áll, hogy *mi* a szent írás, avagy az Ige helye a teológiában. Amíg a keresztény hagyomány János evangéliuma után („az Ige testté lett”) Jézust érti ez alatt, addig a muszlim hívő számára a „megtestesült Ige”

maga a Korán, amely e tanítás szerint *preegzisztens*, tehát még a Teremtés előtt létrejött szava és parancsa Istennek. Ezt nyilatkoztatta ki Allah Kr. u. 610 után, több részletben is Mohamednek. Így a Korán – amelyet ugyan csak később, Oszmán kalifa (644–656) idején rögzítettek írásban – megfellebbezhetetlen kinyilatkoztatás, egyúttal maga az ószövetségi értelemben vett új törvény is. Ez nemcsak a vallás, de a mindennapi élet és a törvénykezés alapja is, amelyet csak abban az esetben lehet figyelmen kívül hagyni, ha az államhatalom deklarálta az iszlám gyökereivel, ahogy ez például Kemál Atatürk Törökországában történt. A Korán azonban nem épül rá az ó- és újszövetségi Szentírás szöveghagyományára. Bár annak elemeit használja, összességében azoktól független szöveg. Ebből következően nem őrzi ezek történelemszemléletét sem. Ebből következik az a napjaink nemzetközi politikáját alapvetően befolyásoló tény, hogy az iszlám tanítás nem tud például az ígért földje hagyományáról, elvégre a 7. században már nem éltek e tájon zsidók, s ennek hagyománya sem ért el az iszlám tanításáig.

A Koránt egészíti ki a hagyomány (*hadisz*), a próféta idejére visszavezethető gyakorlat (*szunna*), s ha ez nem elég, akkor az analógia (*kijász*), a vallási véleményalkotás (*idzsztihád*), netán a konszenzus (*idzsmá*). Ezen alapszik a vallási jog (*sari'a*) és annak gyakorlati alkalmazása. Ezek értelmezése során pedig elvben szükséges a hívő számára legkönnyebb utat (*tajszír*) biztosító megoldást választani.

Ezt kiegészítendő, az iszlám joggyakorlat később hajlandó volt elfogadni és szentesíteni egy-egy társadalmi csoport szokásjogát vagy sajátos hagyományait (*urf, adat*) is. Ugyanígy elismeri a mediterrán világból származó családi becsületkódexet is. Ennek neve *námúsz*, amely a görög *nomosz* (törvény) szó átvételéből ered.

Ez a helyzet ma is él. Így könnyű ugyan megérteni a Benazir Bhutto és Malala sorsa közötti különbséget, hiszen – ebben az iszlám apologétáknak tökéletesen igazuk van – a pastu lányt az arrafelé elfogadott hagyományos pastu szokásjog (*pathanvali*) alapján, bár az iszlám vallási hagyományra hivatkozva akarták „megbüntetni”, azonban meg kell jegyezzük, hogy a fentebb elmondottak alapján a térségben a *pathanvali* lényegében összekapcsolódik a hagyományos iszlám joggal.

Az autoritás kérdése

Ez vezet el minket a következő kérdéshez. Amíg a kereszténységben létezik autoritás és jogosított tanítói hatalom, addig ezeket az iszlám gyakorlat nélkülözni kénytelen. Autoritást legfeljebb az állami végrehajtó hatalom adhat, illetve a tizenkettes síita gyakorlat szerint a vezető vallástudósokból álló klérus, de kizárólag térben és időben korlátozott jelleggel. Azaz ami Iránban elfogadott, nem biztos, hogy Irakban vagy Libanon síita részein is érvényes.

A másik kérdés, hogy amíg a vallási joghagyomány és a joggyakorlat (*fiqh*) szerinti ítélkezés képesítéshez és felhatalmazáshoz kötött, addig a vallásjogi döntvények (*fatvá*) kiadására jogosult *mufti* jogköreit csak a döntvényt kibocsájtó személy közösségében elismert vallásossága, illetve ott elismert tekintélye korlátozza. E jogokat gyakorolhatják hívő nők, de akár rabszolgák is. Ezzel szemben a vallásjog szerint ítélkező bíró (*kádi*) hivatalát csak férfiak tölthetik be. Ahol a hagyományos iszlám joggyakorlat mellett létezik világi jogalkalmazás is, ott természetesen a bírói pálya nők számára is nyitott.

Természetesen az államhatalom már a 11. század óta mindent megtett, hogy e tisztséget államilag fizetett és ellenőrzött tisztviselők kezébe adja (e téren az Oszmán Birodalom volt talán a legsikeresebb), a formális lehetőség azonban megmaradt. A hagyományos iszlám államiság leépülésével pedig szerepük felértékelődött. Hasonló helyzet állt elő az imavezetők (*imám*) és hitszónokok (*khátib*) esetén, akik a gyakorlat szerint, ha nem akad képzett, netán államilag feljogosított személy, a vallási közösség tagjai közül is kikerülhetnek.

Több ország is akad, ahol az államiság átmeneti vagy jelenleg már-már véglegesnek látszó bukásával a hatalom egyes szabadon szerveződő vallási központok, iskolák vagy azok tanulóit által alkotott milíciák kezébe került (pl.

Afganisztán, Szomália). Ők azonban – bár az iszlám gyakorlat alapján – a maguk szája íze szerinti hatalomgyakorlást valósítottak meg. Női szemmel nézve a szomáliai menekült, Ayaan Hirsi Ali esete és beszámolója mutatja be leginkább az ottani Sabáb milícia politikafelfogását.

A fentebb elmondottakból következik, hogy általában „iszlám női helyzetről” sem beszélhetünk. Kormányfők és ünnepezt énekesek, rabszolgák és erőszakkal megszonkított páriák össze nem függő világról vagy inkább *világairól* van szó.

A család és a női szerepek

Az iszlám világa és a miénk közötti leginkább látható különbségek éppen a *női szerepek* és a *család* fogalmához kapcsolódnak. Ezek közül a legismertebb nyilvánvalóan a többnejűség kérdése. A mi világunkban a poligámia – legalábbis annak szentesített formájában – teljesen elképzelhetetlen. Az iszlám világ szülőföldjén, azaz a Közel-Keleten azonban a történelmi időkben is a mindennapok természetes része volt. Olvasónk az ószövetségi Szentírásban is bőséggel akad ennek példáira. Magyarán az iszlám jog csak szentesített egy olyan gyakorlatot, amely már létrejött előtt is a mindennapok része volt. Ami a házasságot illeti, arról a Korán 4. *szúrájának* (A nők) harmadik *ájája* (vers, kinyilatkoztatás) beszél:

„Ha attól félték, hogy nem tudtok méltányosan bánni a [női] árvákkal, akkor házasodjatok meg a nektek tetsző nőkkel: kettesével, hármassával, négyesével! Ám ha attól félték, hogy nem tudtok igazságossá lenni [egyszerre többhöz], akkor [vegyetek feleségül] csak egyet, vagy [elégedjete meg] azzal, amit [rabszolganőt] a jobbotok birtokol. Így tudjátok leginkább elkerülni azt, hogy igazságtalanul cselekedjete.” (Simon Róbert fordítása, a fordító értelmezéseivel)

E szövegből két kiutunk nyílik: Az első a *törvényes házasság* irányába vezet. Megtudhattuk, hogy az iszlám jog szerint a házasság ugyan lehetőleg kötelező, de a többnejűség csak lehetőség. Az iszlám hagyomány szerint ez a medinai iszlám seregeknek az őket üldöző mekkaiak felett aratott első nagy győzelme, a badri csata (624) után rendeltetett el a Koránban, hogy a jelentős vérvesztéssel járó hadjárat után özvegyen maradt asszonyok ismét családra találjanak. Ugyanakkor a törvényes (tehát házassági szerződéssel férjhez menő) feleségek száma eleve korlátozott. Az *ágyasoké* viszont nem.

Az iszlám világ jelentős részén az egynejűség az általánosan elfogadott gyakorlat. Többnejű családot alapítani, legalábbis a vallásjog szerint, bármely muszlim férfi jogosult. Ez a szigorúan világi jogrendjében a többnejűséget el nem fogadó Törökországban is előfordul, még ha csak periférikus és marginális helyzetekben is. A második világháború utáni években, a jelentős háborús vérvesztéséget szenvedett Közép-Ázsiában is egyfajta társadalmi közmegegyezéssel támadt fel e gyakorlat, amellyel Üzbegisztán és Tádzsikisztán falusi körzeteiben a párt- és állami hatalom már nem is tudott leszámolni. Hiába vezették be 1947-től néhány évig még a „törvénytelen gyermek” fogalmát is, ha a társadalom ezekből a poligám kapcsolatokból származó gyerekeket eleve törvényesnek tekintette. A többnejűség gyakorlatának ugyanakkor eleve gátat szab a férfi vagyona, hiszen ő köteles feleségét vagy feleségeit eltartani, míg a nő férjétől kapott, illetve öröklött vagyona annak saját tulajdonában marad (Korán 4:4, 4:7–14). A szabad muszlim nők öröklés- és vagyónképesek, szerződést köthetnek, ugyanakkor ilyen jogi ügyekben osztályrészük, illetve tanúságképeségük csak fele a férfiakénak (Korán 2:282). Szintén a nőt illeti meg a jegyajándék (*mahára*), igaz, az iszlám világ jelentős részében ez összemosódik a menyasszonyváltság fogalmával; ahol e hagyományt tartják, ott a menyasszony családját illeti meg az ajándék. Ez adott esetben szabályos üzletgá is fejlődhet, s több esetben, így az Öböl-országokban is az államhatalom kényszerült az irreális követeléseket korlátozni.

Az iszlám jogfelfogást teljes terjedelmében alkalmazó országok, különösen az Arab-öböl gazdag olajállamai így két új ággal gyarapították a nemzetközi pénzügyi rendszert. Ezek egyike az úgynevezett „iszlám bankrendszer”, amely arra épül, hogy az iszlám jog által tiltott kamatszédés kikerülésével folytasson sikeres pénzügyi tevékenységet. Ennek gyakorlata

Kerti találkozó (mázás kerámiaacsempe Iszfahánból, 104,1×188×6,4 cm). 1640–1650, Metropolitan Museum

nem jelenhet meg személyesen a piacon. Mivel a hagyomány, a nyers érdekházasságok elkerülése végett általában nem támogatja, hogy a feleség vagyongazdálkodója a férj legyen, ez az eszköz könnyen áthidalja ezt a szakadékot. Más kérdés, hogy akadnak olyan országok, például Irán, Malajzia vagy Indonézia, amelyeknek sajátos iszlám modernizációja okán magát a vagyongazdálkodást is nők végzik. Az iráni műholdas televízióadások híradásaiban magától értetődő kép, amikor a fejkendő bemozdító által felolvasott híradások illusztrációjaként a teheráni tőzsdén szintén az iszlám előírásoknak megfelelő módon öltözött tőzsdéügynök hölgyet látunk. Ez természetesen megfelel a nők kereskedelmi szabadságát rögzítő iszlám tanításnak, azonban nem feledkezhetünk el azon tényről, hogy e szorgalmas tőzsdészekértök *énekesnőként* már aligha léphetnének fel hazájukban. A prófétai hagyomány ugyanis óv az énekesnők szirénhangjától, s Irán ezt a szabályt szigorúan rákényszeríti nőnemű alattvalóira. (Nem polgáira, hiszen Irán államrendje kinyilvánítottan teokrácia, és nem demokrácia.) Igaz, másutt, például Egyiptomban éppen az énekesnők futhattak be nagy karriert. Afganisztánban pedig már a női televíziós kommentátorok léte is botránkyó lehet. Iránban, sajátos módon, filmszínésznőnek lenni szabad, elvégre a prófétai hagyomány arról nem tesz említést.

Az iszlám jog szerint a házasság pusztán *magánjogi szerződés*, így a saría szerint kötött házasságok során a tanúk képviselik a házasulandó feleket. Különösen, hogy amíg nem házasok, elvben nem is tartózkodhatnak még egy helyiségben sem. (Afgán házasságleveleken még a mai napig is csak két szakállas, turbános férfi – a házasulandók tanúi – fényképe szerepel a kötelező három, szintén férfi tanú fényképe és ujjlenyomata mellett.) Természetesen a modern iszlám országokban, különösen a formálisan csak a világi házasságot ismerő Törökországban a házasságkötés menete megfelel a nyugati polgári házasság formalitásainak.

A többnejűség (amely számos esetben csak az első feleség beleegyezésével jöhet létre) egyúttal része lehet a női életstratégiáknak is. Előfordul, hogy az egy háztartásban élő feleségek közt egyfajta „kettős kötődés” is kialakul, de legalább annyira jellemző modernebb államokban, így például Egyiptomban, hogy a női karrierépítés legitim eszközeként is használják. Jómódú értelmiségi családokban az első feleség lehet a hagyományos családanya, miközben a formálisan második feleség önálló háztartásban élve a saját értelmiségi karrierjét építheti egy gazdagabb és tekintélyes férfi oldalán.

Ami a *válást* illeti, a férj elvben háromszori elbocsájtó üzenettel elküldheti feleségét (*talák*), azonban ez két alkalommal minden további következmény nélkül visszavonható. Harmadik esetben azonban csak akkor állítható

már az Abbászida Kalifátus idején kialakult. A bank betéteseinek nem osztalékot fizet, hanem az általa nem hitelezőként, hanem ideiglenes szerződéssel rögzített társvállalkozóként finanszírozott ügyletek hasznát osztja meg betéteseivel, akik így ismét csak nem kamatot, hanem osztalékot kapnak. Ez utóbbi viszont az iszlám jogfelfogás szerint törvényes haszon. (A mai nyugati „közösségi bankrendszer” egyébként ehhez hasonló megoldásokat is kínál támogatóinak.)

A másik sajátos jelenség pedig kifejezetten a *női vagyongazdálkodás*. Ez azt az ellentmondást oldja fel, hogy a nő vagyonával ugyan szabadon rendelkezik, de számos konzervatív iszlám országban a hagyományok szerint

helyre a házasság, ha az asszony legalább egy éjszakát valamely idegen férfi házában töltött. Ez a jogi aktus azonban magával hozza azt is, hogy a férj elbocsájtott neje egész családjával is szembekerül. Úgyhogy e gyakorlat – amelyet éveken át akár SMS által is végre lehetett hajtani (Indonéziában ezt a legutóbbi időkben tiltották be) – olyan súlyos társadalmi következményekkel jár, hogy azt könnyedén senki sem kockáztathatja.

Amennyiben a nő kíván válni, úgy a kádi előtt kérheti a házassági kötelékből való elbocsájtását (*hula*). Ennek a társadalmi következményei azonban ugyanolyan szigorúak vagy tán még szigorúbbak a férj által kezdeményezett válásénál. Ugyanakkor, amennyiben a férj igazolhatóan hitelenné vált, beteg vagy tehetetlen, a válásnak semmiféle akadálya nincs, azt a feleség kérésére automatikusan kimondják. A „hitelenség”, még pontosabban a vallástagadás (*irtidád*) esetén elvben az állam maga is semmissé nyilváníthatja a házasságot. Ez gyakran egyszerű politikai zsarolás vagy büntetés eszközévé is válhat.

A más házában töltött egy éjszaka szabálya szintén figyelemre méltó, ugyanis az iszlám világ északi periferiáin, így például Kazahsztánban és Kirgizisztánban is feltámadó menyasszonyrablások gyakorlata adott esetben lehet a menyasszonyra gyakorolt kényszer, ugyanakkor egy rosszul megszervezett szülői egyezség alóli kibúvás elfogadott lehetősége is. (Az eleve elrendezett házasságok gyakorlatával a szovjet hatalom sem tudott mit kezdeni.)

Az iszlám társadalmakban élő nem muszlimok számára két lehetőség adott: amennyiben egy zsidó vagy keresztény asszony muszlimmal él házasságban, akkor ő a vallását megtarthatja, de nemcsak gyermekei lesznek magától értetődően muszlimok, hanem a család egészére is a *saría* szabályai vonatkoznak majd. Amennyiben házastársa sem muszlim, úgy az adott felekezet, illetve a nyugati polgári jog vonatkozik rájuk.

Külön kategória még a leginkább a síita Iránban, illetve Irak síita részein gyakorolt „ideiglenes házasság” (*sígba*). Eme gyakorlat szerint egy nő és egy férfi jogosult arra, hogy csak egy eleve meghatározott időre kössön házasságot, elsősorban élvezeti céllal. Amennyiben a házassági szerződésben meghatározott idő eltelt, mindkét fél szabaddá válik. Addig azonban törvényesen gyakorolhatják a férjet és feleséget megillető jogokat, illetve amennyiben gyermek születik, az a férj törvényes leszármazottja. Ez a gyakorlat igencsak közel áll a fizetett ágyassághoz, illetve a korábban a térségben ismert (templomi) prostitúcióhoz, gyakorlata azonban oly mélyen gyökerezik e régiók kultúrájában, hogy vele szemben fellépni jelenleg lehetetlen feladatnak látszik.

Beszélhetünk még az úgynevezett „zarándokházasság” intézményéről is. Ennek alapja az, hogy elvben a muszlim nő csak férje vagy fiúgyermeke kíséretében teheti meg a mekkai zarándokutat. Azonban már az iszlám első néhány százada alatt bevett gyakorlattá vált, hogy a magányos nők ideiglenes zarándokházasság segítségével léptek túl ezen a nehézségen. Ez a gyakorlat ma is él. A zarándokok számára előírt varratlan gyapjúruha az *ihram*, a zarándok csak ebben léphet a szent városok, Mekka és Medina körzetébe, e nélkül pusztán látogató; ennek felvétele után azonban a házáslet szigorúan tiltott, vagyis egy ilyen házasság akár egyszerű baráti aktusnak is minősülhet. Az esetek többségében az is. Ugyanakkor a vallás nem szabályozza pontosan, mennyi időnek kell eltelnie a zarándokházasság megkötése és az *ihram* felvétele között. Így bizony e téren is megvan a visszaélés lehetősége.

Ágyasság

Főntebb említettük, hogy a Korán megfelelő helyei (4:3) szabad utat engednek az *ágyasságnak*. Miközben a Korán és így az iszlám joghagyomány limitálja a törvényes feleségek számát, gyakorlatilag szabad utat enged az ágyasság gyakorlatának. A hagyomány szerint egy vallásilag teljes jogú muszlim férfi rabnói közül annyi ágyast vehet magához, amennyit „karja s ágyéka elbír” (4:25). A hagyományos iszlám felfogás szerint amennyiben az ágyas született rabszolga státuszúként urának fiát szül (*ummu'l-walad*), gazdája halála napján szabaddá is válik.

Formálisan ugyan nincs olyan iszlám ország, amely mára ne csatlakozott volna a rabszolgaságot tiltó nemzetközi rendeletekhez, az archaikus iszlám jogfelfogást követő országok, különösen az Arab-félszigeten továbbra is gyakorolják az úgynevezett „házi rabszolgaság” intézményét. Még pontosabban, mivel az iszlám gyakorlat a tömeges és munkaerőként használt rabszolgaságot sosem ismerte, a szegődttetett házi alkalmazottakat tartják ma családi (familiáris) rabszolgának.

Miskin: A gyászoló anya választása (finta, akvarell, 24,8×15,9 cm). 1597–1598. Metropolitan Museum

Tovább él tehát egy olyan intézmény, amely a klasszikus római vagy még inkább az Egyesült Államok déli államaiban honos rabszolga munkaerő (*without consent and contract*) helyett egyfajta, már az ókori Egyiptomban is ismert házicselédésre redukálja ezt a fogalmat. Őket viszont a hagyományos iszlám jog által definiált rabszolgastátuszban tartják. Még pontosabban, helyzetüket ekképp értelmezik. Útlevelük elvétele, tartós dolgoztatásuk e vélemény szerint nem számíthat klasszikus rabszolgaságnak, hiszen szerződéssel és beleegyezéssel dolgoznak, ugyanakkor e térség felfogása szerint kontraktusuk letelte előtt aligha számíthatók a szabad emberek sorába. Akad olyan úrnő, aki az internet nyilvánossága előtt tiltakozott az ellen, hogy háztartási alkalmazottainak akár kimenőt adjon, hiszen még el is szökhetnek a megátalkodottak.

Azonban az ilyen jogon dolgozó házicselédek, különösen, ha nem iszlám vidékről jöttek, ki vannak téve annak, hogy férfi gazdáik felkínálják számukra az ágyassá tétel „jótéteményeit”, elvégre az iszlám jog szerint ez egyfajta kiemelt státuszt biztosítana számukra. Ezek a leginkább Délkelet-Ázsiából, különösen a katolikus Fülöp-szigetektől származó cselédek gazdáik eseti közeledését számunkra érthető módon szexuális erőszakként értelmezik. Amennyiben viszont ellenszegülésük netán emberölésbe torkollik, az adott országok bírósága ezt nem veszi enyhítő körülménynek. A család (az emberölési esetek az iszlám jogban alapvetően magánjogi kázusnak számítanak) követelheti a szerencsétlen kivégzését, vagy joga van ettől igen magas (általában több

millió dollár értékű) vérdíj fejében eltekinteni. Mielőtt bárki elrémülne, megjegyezzük, hogy ezek csak egy szűk régió általában elszigetelt esetei, tehát például vörös-tengeri turistaként nem kell ilyesmitől tartanunk.) A tények azonban fennállnak. Természetesen csak azokban az országokban, ahol a legkonzervatívabb iszlám jogfelfogás él.

A szexualitás

Tekintve, hogy az iszlámban a vallás a hívő egész életét meghatározza, így a nemiségre is külön vallási előírások vonatkoznak. Alapelv, hogy egészséges házaspár között a nemi élet kötelező része a házasságnak. Ez alól csak a terhesség, a szoptatás, a ramadáni böjt vagy a zarándoklat, netán a menzesz vagy esetleges betegségek jelentenek kivételt. A menstruáció ideje alatt a nő „tisztátalannak” számít, családjával fizikailag nem érintkezhet, még csak nem is főzhet. Ezt a feladatot általában más női családtagok veszik magukra. Higiéniai alapelv, hogy az együttlét után, a legközelebbi ezánig mindkét fél köteles rituális teljes testi fürdőt venni, e nélkül tisztátalannak, s adott esetben egy csepp vizet, illetve egy falat ételt sem vehetnek magukhoz. A vallási előírások egyébként még az aktus menetét is szigorúan szabályozzák. E szabályokat környezetük, illetve adott esetben a vallástani nevelésért felelős iskolai oktatók részletesen megismerteti a serdülőkkel. (Bár nem tartozik szűken vett témakörünkhöz, megjegyezzük, hogy a vallás szabályai még az illemhelyek használatnak módját is részletesen szabályozzák.)

Női „körülmetelés”

Napjaink nyugati világában a muszlim nők helyzetével kapcsolatban feltett kérdések közül az egyik legaktuálisabb a „női körülmetelés” kérdése. Ezt a beavatkozást a tételes iszlám hagyomány kötelezőként *nem írja elő*, legfeljebb „tiszteletre méltó lehetőségként” említi (DEMIRCAN 1986, 140–142. o.). Megjegyzendő, hogy az erről szóló hagyomány is inkább védeni akarja a nőket, ugyanis – legalábbis a szunnita iszlám hagyomány szerint – a nők szexuális boldogsága korántsem kerülendő, inkább támogatandó.

Vagyis ezt a beavatkozást alapvetően nem támogatja az iszlám tanítása, *lehetőségként* azonban fenntartja. Ebből következik az is, hogy ott, ahol gyakorolják, az iszlám vallási hagyomány követésével (is) magyarázzák. Természetesen ebben az esetben is felhívhatjuk arra a figyelmet, hogy az iszlám világ ma csak vallási, de korántsem civilizációs közösség. A közösen elfogadható autoritás hiánya okán bármikor fennáll annak a veszélye, hogy egyes önjelölt vallásjogi döntnökök ezt a normális vallásgyakorlat részének nyilvánítsák. Jelenleg ez ugyan nem áll fenn, ugyanakkor óva intjük azokat, akik Afrikában (ahol ez a legelterjedtebb) tapasztalatlanul fellépjenek ellene. Sajnos a férfiak körülmeteléséhez hasonlóan, ennek is van egyfajta felnőtti beavatási jellege, úgyhogy az ezen áteső nők jelentős része nemcsak elfogadja, de helyesli is ezt a durva, barbár beavatkozást. Ez ellen fellépni csak az adott szociális környezetben *belülről* lehetne, azonban erre jelenleg nem látszik esély.

A házasságra érettség kora

Az iszlám hagyomány a fiúk házasságra érett korát a körülmetélkedés utánra teszi. A körülmetélkedés kora pedig megfelel az őszövségi hagyománynak, amely szerint Ábrahám idősebb fia, Izmael tizenhárom éves korában megtétt körül (1Móz 17,23–27). Ez az aktus jelzi, hogy a korábbi gyermek immáron tagja a férfiak világának, a vallás teljes jogú gyakorlója (*mukallaf*), s ugyanakkor formálisan házasságra érett.

A lánygyermek esetén ez a kor formálisan a kilencedik életév. Ekkortól köteles a hajadon a női ruhadarabok viselésére (lásd lejjebb). Vitatható azonban, hogy házasságra érett-e. Ezen a téren az iszlám hagyomány Mohamed kedvenc feleségének, Áisának esetére hivatkozik, aki politikai okokból hatévesen lett Mohamed jegyese, s a hagyomány szerint kilenc- vagy tízévesen vált a próféta feleségévé. Új házába még kedvenc babáit is magával hozta. Vitatható azonban, hogy e házasság teljes valójában létrejött-e. Az erre hivatkozó teológiai vélemények ugyan elvben megengednék, hogy a leánygyermek akár ebben a korban is házasságot köthessenek, azonban ez sosem vált reális gyakorlattá.

Ezt a kérdést utoljára 2017-ben hozta elő Törökországban Mehmed Görmez, a Vallásügyi Főigazgatóság akkori vezetője, azonban társadalmi és teológiai nyomás hatására a házasságra érettség korát a török társadalomban már reális, de általában még így sem alkalmazott 16. életévben határozta meg. A török családjog szerint a házasságra való alkalmasság alsó korhatára férfiak és nők esetén egyaránt a betöltött 17. életév, ez alól azonban 16 éves kortól felmentés adható. (Mielőtt olvasóink ezen megdöbbenének, emlékeztetjük őket, hogy ez a gyakorlat Magyarországon is fennáll. Országunkban, megfelelő engedélyek birtokában, a 16. betöltött életévtől lehet házasságot kötni.) Az iszlám jogfelfogása szerint a házasság mint polgári jogi szerződés megkötése nem jár együtt a nász bekövetkeztével. A két esemény között hónapok, de akár néhány év is eltelhet. Azonban a családok megegyezése, illetve a házassági szerződés megkötése mindkét leendő házastárs számára végleges kötelezettség, akár szeretnék ezt, akár nem. Ezen a téren pedig a döntő szó igen gyakran a szülőké. A házasság elrendezése ugyanis (ez alól a modern városi gyakorlat kivétel) a szülők dolga. Akad, ahol a szülők kifejezetten anyagi haszonszerzésre akarják ezt kihasználni, például a gazdag Öböl-országokban vagy Szaúd-Arábiában. Itt az állam ugyan kötelezi a házasságra való felkészítést, hogy első hitvesük az adott

országból (törzsből) származzék, azonban általában anyagi segítséget is nyújt számukra. Ez azonban nem jótétemény. A házasulandó vőlegény a kapott segítség fejében köteles (általában írásban is) hűséget nyilvánítani a hatalomnak. Amennyiben ezt a fogadalmat (*mubájá'a*) megszegi, akkor az államhatalom politikai hűtlenségért felelősségre vonhatja.

A házasságról beszélve említést kell tennünk az úgynevezett „elrendezett házasságok” kérdéséről is. Ezek oka többféle lehet. Legáltalánosabb, ha két család – a házassággal kapcsolatos túlzott anyagi követeléseket megelőzendő – eleve megegyezik abban, hogy születendő fiú- és leánygyermekük egymás házasársává válnak majd. A szülők bölcs előrelátása azonban nemcsak a gyermekek óhaját nem veszi figyelembe, hanem a leendő házasulandók születési idejét sem. Így előfordulhat, például Törökország kurdok lakta területein, hogy egy tizenhárom éves fiúgyermeknek formálisan (hiszen az állam ezt nem ismeri el) húszéves „felesége” van. Ebből a körülménységből aztán a várt harmónia helyett igen gyakran tragédia következik.

E gyakorlat másképp is élhet. Személyes tapasztalataimból (amelyek alapvetően Törökországra és az egykori szovjet régióra vonatkoznak, azaz korántsem ölelik fel az iszlám világ egészét) három példát osztok meg az olvasókkal. 2006-ban egy berlini konferencia keretében egy ott ösztöndíjas üzbég professzornóval járhattam be a potsdami Sans-Souci mérhetetlen gyönyörűséget sugárzó parkját. A hölgy, amúgy a kortárs üzbég történelem kinevezett egyetemi tanára, örömmel fejtegette, milyen harmóniában él teherautó-sofőr férjével és három közös gyermekükkel. Személyes érzelmeit kritizálni nem volt s ma sincs jogom, az általa elmondottakból azonban világossá vált számomra az a (szovjet leírásokból is ismert) tény, hogy a világ első ateista állama, amely szavakban buzgón küzdött a saját hátsó udvarában élő anakronizmusok ellen, mit sem tett, mit sem tehetett az előre elrendezett házasságok ellen. Lehet azonban, hogy ezt az akkor Termezben, a méltán híres üzbég–afgán határvárosban tanító hölgyet (aki természetesen tökéletesen európai ruházatot viselt), ha átkelt volna a hídon, az ottani, Afganisztánban felnőtt üzbégek kövekkkel is megdobálhatták volna.

Hasonló élmény ért 2010-ben, amikor – ugyanazon konferenciasorozat egy következő állomásán – Szentpéterváron elegyedhettem szóba az ottani török főkonzul titkárnőjével. Az akkor huszonegynéhány éves, rövid pólót és szűk farmernadrágot viselő ifjú hölgy, amúgy a szentpétervári egyetem török szakos magiszteri hallgatója ugyan békésen eltársalgott velem anyanyelvén, azonban a konferencia további rendezvényeit nem látogathatta. Ezt ugyanis férje, akihez „hozzáadták”, megtiltotta. Az információ hitelességéhez nem fér kétség, mivel az (amúgy orosz) témavezetőjétől származott. Ez – amint az fentebb a többnejűséget mint életstratégiát elemző sorainkból is kiderül – jól mutatja azt aényt, hogy az iszlám világ modernebb részein a tanult feleség a család díszjele ugyan, azonban a férje és családja alárendeltje, és ha éppen nem tanárnő (ezt a foglalkozást ezen szférákban tisztelettel kezelik), netán jogász vagy más értelmiségi hivatás művelője, akkor bizony mindenképpen otthon a helye. 2017-ben, a bileciki Şeyh Edebalı Egyetem török szakos oktatójaként láthattam a végzős diákok amerikai típusú búcsúünnepélyét, talárostul, fővegdobálóstul. Köztük azt a táblát, amelyet a mérnöki kar – amúgy szigorúan fejkendőt és ballonkabátot viselő (ez a vallásos nők ottani mindennapos öltözete, a végzős erre húzta fel a talárt és a főveget) – frissen végzett női hallgatói tartottak, miszerint tetszik vagy nem tetszik, nóból is lehet ám mérnök. (Az egyetem egyik rektorhelyettese éppen egy mérnök nő volt.)

A nők jogi helyzete

Ami a nők helyzetét illeti, minden joguk ellenére már a Korán is hangsúlyozza a férfiaknak való alávetettségüket (4:34, 2:228). Nem feledkezhethetünk el azonban arról, hogy az iszlám jogfelfogás egy olyan korban jött létre, amelyben nagy riválisai, a kelet-római, illetve a szászánida jogfelfogás a nőket eleve gyámság alatt tartandónak vélte. Így *ebben a korban* ezek a korlátozott jogok is szinte forradalminak mondhatók. Azonban ma nem az iszlám hagyomány által mereven követendő mintának tartott 7., hanem a 21. században élünk, korunk követelményeivel pedig nem összeegyeztethető ez a jogfelfogás.

Öltözködés

A hagyományos iszlám női öltözködésről sajátos, általában csak részgazságokat tartalmazó vélemények keringenek a nyugati világban. Ezek általában egy adott régió viseleti szabályainak téves általánosításán alapulnak.

Ami az iszlám női öltözködés alapvető szabályait illeti, azokra nézve ismét a Korán nyújt útmutatást. Az iszlám hívei által is tisztelt Szűz Máriáról beszélve a Korán a harmadik (Imrán, azaz *Ámrám* nemzetségét említő szúrájában) az alábbiakat tudatja velünk: „Ó, Mária! Allah hírül ad néked egy ígét, amely tőle [ered], a neve Jézus, a Messiás, Mária fia (*al-Maszih Íszá b. Marjama*). Nagy becsben fog állani az evilágon és a túlvilágon, s azokhoz fog tartozni, akik közel állnak [Allahhoz].” (3:45, a magyarázatok a fordítótól, az átírás egyszerűsítése a szerzőtől.) Mária ekképp válaszolt: „Honnan lesz nekem fiam, holott nem illetett engem ember?” (3:46) Miközben a Korán elismeri a Szentlélektől való születést, sőt Mária szeplőtelen fogantatását is, Jézus születése kapcsán kiemeli, hogy Mária, annak óráját érezvén, „elfüggönyözte magát tőlük” (19:17). Ez a hely arabul a következőképpen hangzik: *fa-ttakhadhat mina dúnihim hidzsában* – ez az első említése annak a ruhadarabnak, amelyet a muszlim nő szemérmének megvédése okán nyilvánosan viselni köteles, vagyis a *hidzsábnak*. A Korán egyébként más helyütt is előírja, hogy a nők viselkedjenek maximális szemérmességgel a férfiak világában (24:31).

E fogalom alapja nem annyira az öltözékre, hanem kifejezetten arra az elkülönülésre utal, amely eredendően Mohamed feleségeire vonatkozott, később pedig minden muszlim nőre.

A tényleges női öltözködés elemei azonban már a történeti időkben eltértek egymástól, s ma is eltérőek. Nyitópéldánk területénél maradván: míg a pastu nők a testet és az arcot elfedő, hagyományosan kék színű burka nélkül nemigen hagyhatják el otthonukat, iszlámábádi kortársaik csak egy laza selyemsálát borítanak a fejükre.

Zárszó helyett

Az iszlám világ nem egységes. Ebből következően benne a nők helyzete sem az. Ugyanolyan része e civilizációs mozaiknak, mint a nyelvek, írások, társadalmi kapcsolatok és a mindennapos vallásgyakorlat különféle elemei. Léteznek ugyan közös, a kinyilatkoztatásban és a vallási hagyományokban rögzített alapvető szabályok, de az ezekhez való viszonyulás koronként és régióként eltért, s ma is eltérő.

Hivatkozott mű

DEMIRCAN, Ali Rıza 1986. *İslâm'a göre cinsel hayat*. İstanbul.

Dobrovits Mihály (dr. habil.) turkológus, történész. A Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja Alapítvány (BHKKA) tudományos igazgatója. Témavezető oktató a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Interdiszciplináris Doktori Iskolájában.

